

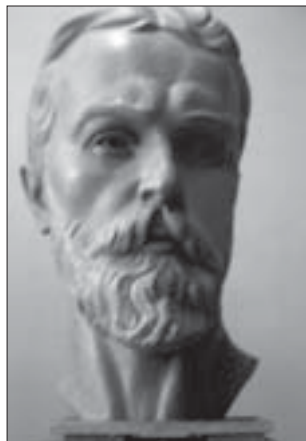
В. Козирський, В. Манжара, О. Рокіцький, В. Шендеровський

ІМ'Я, ПОВЕРНЕНЕ ІЗ НЕБУТТЯ

З нагоди 165-річчя від дня народження Івана Пулюя

Цьогоріч виповнилося 165 років від дня народження видатного українського вченого Івана Павловича Пулюя, який своїми дослідженнями значною мірою сприяв закладенню підвалин сучасної фізики і розширив уявлення про світобудову в цілому. Однак через партійні, ідеологічні та політичні обставини, які визначали життя нашого суспільства у минулому столітті, тривалий час сама згадка про визначного науковця була під суворою забороною. Еволюція наших знань про І. Пулюя від цілковитого замовчування його діяльності до загального визнання – яскравий приклад зростання національної самосвідомості й розуміння потреби у відтворенні правдивої історії вітчизняної науки.

Перші біографічні відомості про Івана Пулюя набули поширення ще за його життя завдяки виданням товариства «Просвіта» [1] і публікації біографічної статті тоді ще молодого українського математика М. Чайковського [2]. Посмертна стаття друга вченого, відомого громадсько-політичного діяча О. Барвінського [3] зосереджує увагу переважно на суспільно корисній праці вченого.

І. Пулюй

Наступні біографічні розвідки О. Барвінського-молодшого [4], Р. Цегельського [5] висвітлюють його наукову діяльність. Дослідження К. Студинського [6] присвячене епістолярній спадщині І. Пулюя. На основі аналізу листів Куліша до Пулюя та інших матеріалів автор подав системний огляд їхніх взаємин і спільної праці на ниві національно-культурного відродження.

© КОЗИРСЬКИЙ Володимир Глібович. Кандидат фізико-математичних наук. Старший науковий працівник Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова НАН України.

МАНЖАРА Віктор Степанович. Кандидат фізико-математичних наук. Учений секретар Інституту фізики НАН України.

РОКІЦЬКИЙ Олександр Михайлович. Кандидат історичних наук. Доцент Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя.

ШЕНДЕРОВСЬКИЙ Василь Андрійович. Доктор фізико-математичних наук. Провідний науковий працівник Інституту фізики НАН України (Київ). 2010.

Пам'ятник Іванові Пулюю, створений скульптором Миколою Обезюком, у с. Гримайлові

Зі зміною політичного режиму в Галичині від 1939 р. ім'я українського вченого опинилося під забороною. Короткі відомості про нього можна було віднайти лише в енциклопедіях та енциклопедичних словниках [7–19].

Перші публікації про Івана Пулюя в радянській періодиці з'явилися з нагоди 50-ї річниці від дня смерті вченого [20, 21]. Тоді ж на фізичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка вперше вдалося провести наукову конференцію з ушанування пам'яті науковця і висвітлення його внеску в розвиток фізики й електротехніки. За її матеріалами проф. Р. Гайда опублікував статтю у «Вісникові Львівського університету» [22].

У 1971 р. на Заході виходить перша книжка, присвячена життю і науковій ді-

яльності І.П. Пулюя, написана Ю. Гривняком [23]. Завдяки певній лібералізації контактів із зарубіжжям відбулося знайомство ширших кіл громадськості з нашим корифеєм науки й культури.

Характерна історія підготовки і святкування на державному рівні 150-річного ювілею Івана Пулюя. Ініціатором відзначення знаменної дати стало Міжнародне енциклопедичне бюро з фізики, що виробило різнобічну і ґрунтовну систему ювілейних заходів. Проте навіть за підтримки найвищих державних діячів номенклатурно-бюрократична машина старої системи опиралась до останнього. Аргумент був на зразок ухвал деяких судів: якщо Пулюй не був громадянином УРСР, то він не був і українським ученим. Тут спрацювала стаття М. Сеньківа в першому виданні УРЕ (з другого видання вилучена!). Перекоувати клерків довелося до березня 1994 року. Зрештою, уряд наважився видати відповідну постанову, створивши Ювілейний комітет, на який поклав обов'язок укладання програми заходів та їх проведення.

То були перші роки відновлення української державності, і люди, особливо наукова і творча інтелігенція, перебували в певній ейфорії, безкорисливо й активно беручи участь у багатьох соціально значущих заходах і проектах. Завдяки їхньому ентузіазму було зроблено багато для повернення й увічнення імені видатного вченого.

За оригінальним сценарієм проф. В. Шендеровського творча група програми «Свічадо» створила документальну стрічку «Іван Пулюй. Повернення», яку з великим зацікавленням сприйняли телеаудиторія України й учасники багатьох громадських переглядів. За ініціативою місцевих громад і за підтримки членів Ювілейного комітету В. Козирського, В. Шендеровського, Л. Танюка ім'я Івана Пулюя увічнено в назвах вулиць Тернополя, Львова, Києва, Івано-Франківська. На початку лютого 1995 року ювілей-

ні урочистості відбулися в Тернополі, Львові, Києві, отримавши значний резонанс у ЗМІ.

У столиці в історичному приміщенні колишньої Центральної Ради відбувся загальнонаціональний урочистий вечір ушанування пам'яті І.П. Пулюя. Вступне слово виголосив Голова Ювілейного комітету акад. О. Ситенко. Привітання учасникам надіслав Президент України, тепло і проникливо звернувся до громади Патріарх Київський і Всієї України-Русі Володимир. Із доповідями виступили професори Роман Гайда, Олекса-Мирон Біланюк, онук ученого Петер Пулюй, письменник Валерій Шевчук, учений Дмитро Степовик. В урочистостях узяв участь останній президент УНР в екзилі Микола Плав'юк.

Вийшли ювілейні числа «Українського фізичного журналу», «Вісника НАН України» зі статтями Романа Гайди, Василя Шендеровського. За ініціативою одного з дослідників історії фізики Анатолія Леня проведено Всеукраїнську фізичну вікторину, присвячену життю і діяльності І.П. Пулюя. Наприкінці травня у Львові й Тернополі відбулась міжнародна науково-освітня конференція, що охопила широке коло проблем сучасної фізики.

Завдяки зусиллям Володимира Демченка у Львові випущено пам'ятну ювілейну медаль. Пам'ятники Іванові Пулюю було відкрито в Тернопільському приладобудівному інституті його імені (тепер Національний технічний університет) і на батьківщині вченого у Гримайлові, де встановлено величний гранітний портрет, створений видатним українським митцем Миколою Обезюком. У цьому селищі іменем Пулюя названо вулицю і школу, відкрито музей, що висвітлює сторінки життя видатного науковця.

Міністерство зв'язку видало марку з портретом І.П. Пулюя і зображенням його лампи. З подачі Міжнародного енциклопе-

дичного бюро з фізики науково-біографічні розвідки й інформаційні матеріали про вченого та перебіг ювілейних заходів висвітлювали українські та закордонні часописи, газети, радіо, телебачення. Скажімо, у Відні було встановлено пам'ятну дошку, випущено ювілейні марки і конверти.

Не всі конструктивні ідеї відзначення пам'яті Івана Пулюя вдалося втілити в життя. Зокрема, це стосується пам'ятника вченому в Івано-Франківську, проекту пам'ятників Пулюєві, Кулішу і Нечую-Левицькому в Києві.

Згодом Міжнародне енциклопедичне бюро з фізики підготувало і видало двотомну збірку праць Івана Пулюя. Перевидано Молитовник і Псалтир, перекладений ученим українською мовою, перший повний переклад Біблії, здійснений П. Кулішем, І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким. 1997 року вийшла друком книга «Подвижники Нації: Пулюй–Куліш», що висвітлює майже 30-річну співпрацю Пулюя і Куліша над українським перекладом Біблії. У 1998 р. видавництво НТШ у Львові опублікувало книгу Р. Гайди і Р. Пляцка, яка докладно описує життєвий і творчий шлях ученого. Її згодом було перевидано німецькою мовою у видавництві «Євросвіт».

У книжці викладачів ТДТУ М. Медюха і С. Нагорняка «Фізико-технічні ідеї Івана Пулюя» проаналізовано його винахідницьку діяльність. 2002 року в Київському національному університеті імені Т. Шевченка відбувся захист дисертації Олександром Рокіцьким на тему «Іван Пулюй у світовій науці й культурі», де здійснено всебічний, цілісний аналіз творчої спадщини вченого, що дало можливість з'ясувати значення його наукових праць для формування нових напрямів досліджень у фізиці й електротехніці, дати об'єктивну оцінку внескові І. Пулюя у світову науку і культуру, його ролі в українському духовному і національному становленні.

Епістолярну спадщину Івана Пулюя зібрано, опрацьовано й видано доцентом Тернопільського національного економічного університету Ольгою Збожною (Іван Пулюй. Листи. — Тернопіль, 2007. — 544 с.).

Кількарічні спроби МЕНБ'у переконати академічних функціонерів у доцільності запровадження премії імені Пулюя не мали жодних наслідків, доки ініціатори не звернулися особисто до президента НАН України Бориса Патона, який миттєво віддав належну вказівку. Від 1997 року Національна академія наук присуджує премію імені Івана Пулюя за видатні досягнення в галузі експериментальної фізики. Її лауреатами ставали А.В. Величко, О.Я. Кириченко, М.Т. Черпак за цикл робіт «Радіочастотний відгук високотемпературних надпровідників на мікрохвильове випромінювання» (1998); А.Д. Алексєєв, В.Г. Іллюшенко за серію робіт «Вугільний масив: ЯМР-аналіз стану та управління ним» (2000); Е.Т. Верховцева, О.В. Гнатченко, член-кореспондент НАН України О.Б. Шпеник за серію робіт «Резонансні явища та поляризаційне гальмівне випромінювання при зіткненнях електронів з атомами» (2002); Г.А. Мелков, Ю.В. Коблянський за цикл робіт «Обер-

тання хвильового фронту і фазове спряження спінових хвиль і коливань» (2004); Б.О. Данильченко, О.Г. Сарбей за цикл робіт «Дослідження електрон-фононої взаємодії просторово обмежених станів носіїв в експериментах з балістичними фононами» (2006); член-кореспондент НАН України А.М. Погорілий, В.Ф. Лось, Я.Б. Базалій за серію робіт «Магнітні та магнітотранспортні властивості наноматеріалів спінтроніки з неідеальними межами» (2008).

До 165-ї річниці від дня народження видатного науковця Національний банк України за ініціативою заступника його голови Павла Сенища випустив іменну медаль, яку було представлено під час відкриття кімнати-музею вченого в Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя. Там же відбулася презентація бібліографічного покажчика «Іван Пулюй: життя в ім'я науки й України», підготованого і виданого Тернопільською обласною універсальною науковою бібліотекою і науково-технічною бібліотекою ТДТУ. Видання містить 956 бібліографічних записів, що охоплюють період 1865-2007 рр.

Іван Пулюй був особистістю, котра значною мірою випередила свій час. Залишаю-

Іменна монета, випущена Національним банком України до 165-ї річниці від дня народження Івана Пулюя

чись взірцем самовідданого й безкорисливого служіння науці й рідному народові, він своїм життям подає нам уроки глобального гуманізму і простої, щирої людяності, які втілені в його кредо: «...нема більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою і національну честь і без нагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю».

1. Д-р Іван Пулюй // Иллюстрированный народный календарь товариства «Просвѣта» на рокъ звичайный 1898. — С. 164–167.
2. Чайковський М. Др. Іван Пулюй (Біографія) // Альманах «Січ». — Львів, 1908. — С. 255–265.
3. Барвінський О. Др. Іван Пулюй // Серед бурі. Літературний збірник. — Львів, 1919. — С. 316–320.
4. Барвінський О. (мол.) Причинок до історії розвитку рентгенології // Український медичний вісник. — 1924. — Ч. 3–4. — С. 184–188.
5. Цегельський Р. Др. Іван Пулюй як науковий дослідник (В десятиліття його смерті) // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ. — 1928. — Т. 27. — С. 1–25.
6. Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм // Збірник Філологічної секції НТШ. — 1930. — Т. 22. — Ч. 2. — С. 3–86.
7. Puluj, Johann // J.C. Poggendorfs biografisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften. — Leipzig, 1898. — Bd. 3. — S. 1076; Leipzig, 1904. — Bd. 4. — S. 1200; Leipzig, 1926. — Bd. 5. — S. 1011; Berlin, 1938. — Bd. 6. — S. 2092.
8. Пулюй (Johann Puluj) // Брокгауз и Эфрон. Энциклопедический словарь. — 1898. — Т. 50. — С. 776.
9. Пулюй Іванъ // Большая энциклопедия / Под редакцией С.Н. Южакова. — Т. 16.
10. Puluj, Ivan // Ottův slovník naučný. — 1903; Dodatky k Ottůvu slovníku naučnému. — 1938.
11. Puluj (Juan) // Enciclopedia Universal Europeo-Americana. — Barcelona: Espasa, 1922. — Т. 48. — P. 519.
12. Puluj, Ivan // Masarykův slovník naučný. — 1931. — Dil. 5. — S. 1097.
13. Пулюй Іван // Українська загальна енциклопедія. — Т. 2 (30-ті роки). — С. 1173–1174.
14. Puluj, Ivan // Kolektiv autorů. Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19 století. — Praha, 1961. — S. 408.
15. Puluj, Johann // Österreichisches Biographisches Lexikon. — Bd. 8. — S. 333.
16. Пулюй Іван // Євген Онацький. Українська мала енциклопедія. — Кн. XI. — Б.-А., 1963. — С. 1535–1536.

17. Пулюй Іван Павлович // Українська радянська енциклопедія. — К., 1963. — Т. 12. — С. 12.
18. Puluj, Johann // Brockhaus Encyclopädie. — 1972. — Bd. 15. — S. 259.
19. Пулюй Іван // Енциклопедія українознавства. — Париж; Нью-Йорк, 1973. — Т. 7. — С. 2416–2417.
20. Чайковський М. Видатний фізик Іван Пулюй // Знання та праця. — 1967. — № 1. — С. 31.
21. Чайковський М. Варті пам'яті і шани // Молодь України. — 1968. — 11.05.
22. Гайда Р.П. Видатний український фізик Іван Пулюй // Вісник Львівського університету. Сер. фізична. — 1969. — Вип. 5 (13). — С. 82–88.
23. Гривняк Ю. Проф. д-р Іван Пулюй. Винахідник проміння «Х». — Лондон: Видання Союзу Українців у Великій Британії, 1971.

*V. Kozyrskij, V. Manzara,
O. Rokitskij, V. Shenderovskij*

ІМ'Я, ПОВЕРНЕНО ІЗ НЕБУТТЯ

З нагоди 165-річчя від дня народження Івана Пулюя

Резюме

З нагоди 165-річчя визначного українського вченого Івана Пулюя в статті подано ретроспективний огляд заходів, що сприяли відновленню пам'яті про нього на національному рівні. Автори згадують, як проходило святкування на державному рівні 150-річного ювілею видатного фізика і діяча культури в 1995 р. Наведено відомості про наукові праці і твори, присвячені вченому, і про непросту історію заснування академічної премії імені Івана Пулюя.

Ключові слова: історія фізики, електротехніка, національна пам'ять.

*V. Kozyrskij, V. Manzara,
O. Rokitskij, V. Shenderovskij*

NAME RETURNED FROM NONENTITY

On occasion 165th anniversary from Ivan Puluj birthday

Abstract

On occasion prominent Ukrainian scientist Ivan Puluj 165th anniversary the article gives a retrospective view of steps forwarding the revival of memory about him at the national level. Authors remember how the state-level celebration of significant physician and culture figure 150th jubilee in 1995 was conducted. There're given tidings about scientific works and writings devoted to that scientist as well as about complicated academical Ivan Puluj Prize establishing history.

Keywords: the history of physics, electrotechnics, national memory.